

ARYSTOKRACJA PRZECIWI KOMNENOM – SPISEK MICHAŁA ANEMASA JAKO
REAKCJA NA PRZEMIANY SPOŁECZNE W BIZANCJUM U SCHYŁKU XI WIEKU

PAWEŁ LACHOWICZ

ABSTRACT (*Aristocracy against Komnenoi – The plot of Michael Anemas as a reaction to social changes in Byzantium, at the end of the 11th century*): This article focuses on the events described in the twelfth book of *Alexiad*, known as the plot of Michael Anemas. As author suggests, motives that led Anemai brothers and their allies, to failed attempt to kill Alexios I, were much more complex than Anna Komnene described. Starting from background of the plot, going through discussing the exact date, analyzing people involved, their motives and the way they were persecuted, this article leads to the conclusion that rebels felt unsatisfied by Alexios's system of rule – the Komnenian “clan”. As the last of its kind, during the rule of Komnenoi dynasty, the plot of Michael Anemas proves to us a change in the structure of the Byzantine aristocracy, that occurred in the last twelve years of the eleventh century.

Upadek autorytetu władzy w Cesarstwie Bizantyńskim w drugiej połowie XI wieku¹, a co za tym idzie porażki w polityce zagranicznej, zmusiły młodego Aleksego I Komnena do podjęcia konsekwentnych działań restytuujących pozycję basileusa w państwie. Nowy cesarz okazał się kompetentnym władcą, osiągając, pomimo pewnych porażek, sukces w ustanowieniu nowej dynastii i nowego sposobu panowania w Bizancjum. Choć początkowo jego rolą było zabezpieczenie roszczeń rodziny Dukasów do tronu, to śmierć lub odsunięcie od rządów wielu prominentnych możnych z tej rodziny, jak również narodziny pierworodnego syna w 1087 roku, zmieniły kurs polityki nowego cesarza². Komnenowie w znacznym stopniu rozszerzyli rolę rodziny wśród elit arystokratycznych cesarstwa, ustanawiając supremację „klanu” rodzinnego, na czele z głową rodziny – cesarzem³. Rozwiązanie to okazało się skuteczne i doprowadziło do pewnej stabilizacji na przestrzeni trzech następujących po sobie pokoleń dynastii. Implementacja przez Aleksego systemu „klanowego”, przeniesionego bezpośrednio z relacji rodzinnych panujących wśród rodzin należących do arystokracji prowincjonalnej, była jedną z wielu reform przeprowadzonych w tym czasie w Bizancjum. Wszystkie te zmiany realizowały dążenie nowo ustanowionej dynastii do wprowadzenia w państwie nowego porządku, którego gwarantem i podstawą stała się rodzina Komnenów.

Rezultatem nowatorskiej strategii rodziny panującej był sukces, który pozwolił na przywrócenie mocarstwowej polityki państwa przez znaczną część XII wieku. Początki nie

---

¹ O tzw. kryzysie XI wieku – por. Cheynet 1990; Βλυσίδου 2003; Dudek 2009; Bonarek 2011.

² Wielki wpływ na pierwsze lata panowania Aleksego miała wdowa po Michale VII Dukasie – Maria z Alanii; por. Polemis 1968, 60–63.

³ O „klanie” Komnenów i zmianach w strukturze społecznej Cesarstwa Bizantyńskiego w XI i XII wieku; por. Каждан 1974; Kazhdan, Wharton 1985.

były jednak łatwe. Aleksy I, obejmując władzę w wyniku krwawego przewrotu⁴, musiał zmierzyć się z wieloma wrogami. Najeźdźcami byli wówczas: Normanowie, Pieczyngowie oraz Turcy Seldżuccy. Do zagrożeń wewnętrznych należeli zaś opozycjoniści wobec nowej władzy w postaci licznych pretendentów, jak i rywale spośród samej rodziny Komnenów. Do 1100 roku udało mu się przewyciężyć większość niebezpieczeństw i zapewnić trwałość panowania nowej dynastii. Na sukces jego polityki złożyły się: zwycięstwa militarne podbudowujące legitymizm władzy, eliminacja potencjalnych pretendentów do tronu, ustanowienie swojego najstarszego syna Jana następcą, sprzęgnięcie „klanu” Komnenów z aparatem władzy cesarstwa oraz zręczna i nowatorska polityka mariaży łączących rodziny arystokratyczne w stronnictwo wspierające władzę rodziny cesarskiej⁵. Spośród konfliktów wewnątrzpaństwowych mających miejsce podczas panowania Aleksego jeden zasługuje na szczególną uwagę. Anna Komnena na kartach swojej *Aleksjady*⁶ przedstawia w księdze XII wydarzenia związane ze spiskiem wyraźnie skierowanym przeciwko władzy jej ojca, do którego doszło na początku XII wieku, prawdopodobnie między 1100 a 1102 rokiem. Celem niniejszego artykułu jest nie tyle szczegółowa analiza faktograficzna tego wydarzenia, co przedstawienie działań Michała Anemasosa i jego współników jako manifestacji sprzeciwu arystokracji bizantyńskiej wobec reform Aleksego I Komnena.

Rewolta ta dotychczas nie spotkała się ze szczególnym zainteresowaniem ze strony bizantynistów. Jedynie Jean-Claude Cheynet przyjrzał się problemowi nieco szerzej. W swojej znakomitej pracy pt. *Pouvoir et contestations à Byzance* postawił tezę, jakoby działania spiskowców, którzy należeli w większości do elity wojskowej, były związane z niezadowolaniem wywołanym brakiem działań ofensywnych Aleksego na wschodzie po 1100 roku⁷. Natomiast temat intrygi Anemasosów nie znalazł szerszego zainteresowania wśród polskich historyków.

Polityka wewnętrzna Aleksego I przed spiskiem Anemasosów

Rozpoczęte krwawym przewrotem panowanie Aleksego było kruche. Istniało duże ryzyko utraty władzy, analogiczne jak w przypadku jego poprzedników. Kilka trafnych decyzji pozwoliło jednak na utrzymanie się na tronie i zapoczątkowanie linii spadkobierców, którzy rządili przez większość XII wieku. Cesarz podjął zdecydowane działania mające na celu

⁴ O przewrocie w 1081 roku; por. Dudek 2007, 81–96.

⁵ Stanković 2016, 16.

⁶ Dzieło Anny Komneny jest tematem wielu opracowań; por. Gouma-Peterson 2000; Buckley 2014; Neville 2016.

⁷ Cheynet 1990, 359–377.

zabezpieczenie władzy dla siebie i swoich potomnych, tworząc stronnictwo możnych (gr. *δυνατοί*) popierających rządy jego dynastii. Nie była to zupełnie nowa strategia na dworze w Konstantynopolu. Podobnie działali poprzedni władcy cesarstwa w XI wieku, np. Michał IV, Konstantyn IX Monomach czy dwaj Dukasowie: Konstantyn X i Michał VII. Jednak między ich stronnictwami a „klanem” Aleksego zachodziła poważna różnica w skali i sposobie działania⁸. Powstały w wyniku reform Komnenów mechanizm opierania władzy na krewnych i klienteli został połączony z aparatem władzy Cesarstwa Bizantyńskiego w sposób tak trwały, że przetrwał aż do XV wieku.

Cesarską rodzinę rozszerzoną, charakterystyczną dla dynastii Komnenów w XII wieku, zwykło określać się w literaturze bizantynistycznej jako „klan” Komnenów. Ten dość niefortunny i nieprecyzyjny termin ostatecznie ostał się, pomimo wielu zastrzeżeń, ze względu na brak alternatywnej terminologii⁹. „Klan” nie był w końcu XI wieku zjawiskiem nowym w strukturze społeczeństwa cesarstwa – występował powszechnie wśród arystokracji prowincjonalnej, z której wywodziła się rodzina Aleksego¹⁰. Dotąd jednak była to forma niewystępująca na dworze cesarskim. Poprzednio panująca dynastia macedońska uprawiała inną politykę rodzinną, rozgraniczającą elitarny krąg władzy cesarskiej od całej reszty społeczeństwa¹¹. Jednak nawet potomkowie Bazylego I Macedończyka wyraźnie odczuwali wzrost znaczenia arystokracji, której przedstawiciele chętnie wykorzystywali każdą okazję, by przywdziać purpurę. Po śmierci ostatnich porfirogenetek z tej dynastii w 1056 roku korona cesarska stała się przedmiotem rozgrywek między ambitnymi arystokratami. O ile jednak samo przejście władzy okazywało się relatywnie łatwe, o tyle utrzymanie jej w dłuższej perspektywie nie udało się ani Izaakowi I Komnenowi, ani Romanowi IV Diogenesowi, ani nawet rodzinie Dukasów, choć poprzez ich późniejszy mariaż z Komnenami można powiedzieć o częściowym sukcesie¹². Dopiero Aleksy I Komnen zdołał zbudować nową dynastię, która przetrwała co najmniej 104 lata.

Wprowadzenie zupełnie nowej tytulatury opartej o godność sebastosa i różne rozwinięcia tego tytułu pozwoliło na nierozwalne połączenie rodziny z godnością basileusa¹³. Takie rozwiązanie było dotąd niespotykane, ponieważ cesarze traktowali swoją

⁸ Frankopan 2007, 2; Buckley 2014, 86.

⁹ Dudek 2009, 216.

¹⁰ Haldon 2009, 182.

¹¹ Tougher 2016, 306–307.

¹² Poprzez małżeństwo Aleksego Komnena z Ireną Dukas oraz Adriana Komnena z Zoe Dukas doszło do połączenia tych dwóch rodzin w stronnictwo określane czasem jako Komnenodukasi; por. Paul Gautier, *Nicéphore Bryennios. Histoire. Introduction, texte, traduction et notes*, red. P. Gautier, Bruxelles 1975, I 6, 84–87.

¹³ O hierarchii tytularnej w „klanie”; por. Stiennon 1965, 222–243.

godność jako instytucję państwową, niezwiązaną z prywatnymi sprawami rodzinnymi. Ta fundamentalna zmiana, która dokonała się w ostatnim dwudziestolecu XI wieku, stworzyła zupełnie nową rzeczywistość wśród kręgów arystokracji bizantyńskiej. Odtąd została ona podzielona na elitę, wchodzącą w skład „klanu”, spokrewnioną lub spowinowaconą z cesarzem i resztę możnowładztwa, które zostało zepchnięte poza najwyższe stanowiska państwowe. W rezultacie mobilność społeczna w społeczeństwie bizantyńskim spowolniła, choć nie została całkowicie zatrzymana¹⁴. Podział ten, wywołany specyficzną polityką Aleksego, spotkał się z wyraźnym oporem pozbawionej przywilejów arystokracji, która nie miała szczęścia znaleźć się wśród stronników Komnenów. Nie mniejsze niezadowolenie występowało wśród intelektualistów lub cywilnych urzędników cesarstwa, funkcjonujących w Konstantynopolu¹⁵. System „klanowy” uderzał w godność i stan majątkowy tych pierwszych, zmuszając ich do szukania patronów wśród krewnych cesarza¹⁶ oraz wyraźnie umniejszał znaczenie tych drugich. Problem podziału arystokracji na elitę rządzącą cesarstwem i grupę odciętą od władzy narastał w toku XII wieku. Jednak w omawianym okresie skupienie się na niewielkim kręgu spokrewnionych arystokratów pomogło skonsolidować władzę w rękach Aleksego I.

W 1100 roku konsekwentna polityka rodzinna cesarza zaczęła przynosić widoczne owoce, a jego pozycja została zakorzeniona. Nowa hierarchia tytułarna funkcjonowała już przynajmniej od czasu synodu w Blachernach w 1094 roku¹⁷, a wśród najbliższego otoczenia cesarza znajdowało się jego rodzeństwo: *sebastokrator* Izaak, *protosebastos* Adrian oraz dzieci: Jan II koronowany na współcesarza i desygnowany na następcę, a także jego siostry i bracia. Wśród spowinowaconych członków „klanu” Komnenów znaleźli się także arystokraci z rodzin: Dukasów, Taronitesów, Bryenniosów, Melissenosów, Pakurianosów i Katakalonów. Na początku XII wieku Aleksemu udało się ostatecznie doprowadzić do ustanowienia swojego rodu jako niepodważalnej linii cesarskiej¹⁸. Oparcie władzy na rodzinie i spowinowaconych arystokratach, w myśl solidarności poprzez więzy krwi, stało się podstawą

¹⁴ Brand 1968, 7; Maguire 1997, VIII.

¹⁵ Krytykę władzy Aleksego I Komnena podjęli Teofilakt z Ochrydy, Jan Zonaras i Jan Oksyta; por. Gautier 1962, 93–130; Ioannes Zonaras, *Epitomae Historiarum*, III, red. M. Pinder, Bonn 1897, XVIII 29.22, 766; Gautier 1970, 5–55.

¹⁶ Magdalino 1984, 68.

¹⁷ Odbyty w 1094 roku synod w Blachernach potwierdza nową hierarchię wśród elit cesarstwa; por. Gautier 1971, 213–284.

¹⁸ Nie przeczy temu nawet nieudana próba przekazania berła mężowi Anny Komneny – Nikeforowi Bryenniosowi. Zważywszy na fakt, że w Bizancjum nie istniał jednolity sposób dziedziczenia korony, a płeć nie odgrywała roli przy podziale dóbr po śmierci rodzica, hipotetyczna sukcesja Bryenniosa dokonywałaby się jedynie poprzez małżeństwo z Anną, która byłaby rzeczywistą dziedziczką ojca. Tym samym ród Aleksego trwałby dalej. Podobna sytuacja zaszła po śmierci męskich przedstawicieli dynastii macedońskiej; por. Laiou 2009.

jego rządów, gdy ostatecznie udało się zażegnać wszelkie konflikty między Komnenami pod koniec XI wieku. Zwłaszcza nieudany bunt Nikefora Diogenesa¹⁹ i spiski, mające swoje źródło wewnątrz rodziny – jak sprawa duksa dyrracheńskiego Jana Komnena – okazały się szczególnym zagrożeniem dla władzy nowego cesarza. Nierzadko uczestniczyli w nich krewni Aleksego, co stawiało go w kłopotliwej sytuacji. Rodzina okazywała się często nielojalna, stając się elementem wywrotowym, nie zaś podtrzymującym władzę autokratora²⁰. Po wyraźnym kryzysie w latach dziewięćdziesiątych XI wieku udało się ostatecznie wyeliminować wszystkich (rzeczywistych lub potencjalnych) pretendentów do tronu.

W 1096 roku do Cesarstwa Bizantyńskiego przybyła pierwsza wyprawa krzyżowa. Aleksey, korzystając z okazji, zdołał odzyskać zachodnie tereny Anatolii. W 1097 roku przy pomocy łacinników opanował Nikeę, zaś w 1099 roku resztę nadmorskich miast – w tym Smyrnę przy pomocy megaduksa Jana Dukasa²¹. Na świeżo odzyskanych terenach Aleksey mógł stworzyć nową, oddaną sobie arystokrację prowincjonalną²², lecz należy mieć na uwadze, że granice na tych terenach były do okresu panowania Jana II Komnena (1118–1143) bardzo płynne i administracja bizantyńska nie została tam jeszcze w pełni zakorzeniona.

W 1101 roku do Konstantynopola przybyła druga fala krzyżowców, którzy podjęli wyprawę w kierunku Ankyry, gdzie doznali kompletnej klęski ze strony Turków Seldżuckich. Tereny te, jak i sąsiadująca Paflagonia, będąca rodzimą prowincją Komnenów, pozostały już prowincją graniczną, przechodzącą z rąk do rąk w wyniku następujących po sobie wypraw bizantyńskich i tureckich.

Kwestia daty spisku

Anna Komnena opisuje intrygę Anemasów w XII księdze *Aleksjady*. Wcześniej przedstawiła działania Aleksego zmierzające do przygotowania się na atak ze strony Boemunda z zachodu. Cesarz przebywał w Tessalonikach, gdzie doglądał treningu żołnierzy²³. Dalej autorka wyjaśnia także, dlaczego cesarzowa Irena towarzyszyła swojemu mężowi nawet w trakcie wypraw wojennych. Przyczyną takiego stanu rzeczy miało być ciągle zagrożenie ze strony spiskowców, którzy czyhali na życie Aleksego²⁴. Następnie opisane są niepokojące zjawiska, mające stanowić zapowiedź nadchodzących wydarzeń. Na niebie pojawia się kometa, będąca zapowiedzią nadchodzącej wojny. We śnie cesarzowi objawia się święty, który wyjaśnia, że

¹⁹ Frankopan 2006, 257–274.

²⁰ Frankopan 2007, 34.

²¹ Mullett 1996, 243–244.

²² Cameron 2006, 74.

²³ Anna Comnena, *Alexias*, red. D. Reinsch, A. Kambylis, Berlin 2001, XII 1.6, 361.

²⁴ *Alexias* XII 3.2–7, 364–366.

ów gwiazdny fenomen jest zwiastunem napadu łacinników na cesarstwo²⁵. Nieco później w Tessalonikach rodzą się wnukowie Aleksego: Aleksey i Maria Komnenowie. Autorka podaje, że w ramach dziękczynienia cesarz uczcił św. Dymitra, po czym powrócił do Konstantynopola²⁶. Dzień wspomniania tego świętego przypada na 26 października, jednak bezpośrednio po opisanu tych wydarzeń Anna przedstawia historię upadku posągu Apollina na Forum Konstantyna, co miało się wydarzyć w czasie, gdy słońce znajduje się w gwiazdozbiornie Byka, a więc między 14 maja a 21 czerwca²⁷. Mamy zatem tutaj do czynienia z charakterystycznym dla tego źródła brakiem ciągłości chronologicznej w narracji, która powraca do wydarzeń sprzed kilku miesięcy. Dokładnie po tym ustępie rozpoczyna się wątek spisku Anemasów. Z tej przyczyny badacz tekstu *Aleksjady* – Franz Dölger – sugeruje ciągłość chronologiczną i datuje te wydarzenia na 1107 rok, po powrocie Aleksego z Tessalonik, gdzie miał on przebywać przez rok i dwa miesiące²⁸. Dację tę zakwestionował Lubarski, który sugerował raczej przesunięcie jej na rok 1105. Jego argumentacja opierała się na informacji zawartej w księdze XIII *Aleksjady*, że jedni z uczestników intrygi – Eksazenowie – brali udział w wyprawie przeciwko Boemundowi, która miała miejsce jesienią 1107 roku. Wydaje się zatem wątpliwe, aby zesłańcy zostali tak szybko uwolnieni przez cesarza. Do tego dochodzi kwestia Grzegorza Taronity. Został on uwięziony zaraz po wypuszczeniu na wolność Michała Anemasa, który miał spędzić w lochu dłuższy czas. Jeśli spisek Anemasa miał miejsce w 1107 roku, zaś bunt Taronity rok później, to trudno mówić tutaj o długim okresie kary²⁹. Niekonsekwencja w chronologii dzieła Anny Komneny pojawia się w wielu miejscach, w tym wypadku jednak tekst rozpoczyna się w sposób bardzo bezpośredni: „Oto powstał inny spisek, skierowany przeciwko autokratorowi[...]”³⁰. Można zatem odnieść wrażenie kontynuacji poprzednich wątków zgodnie z chronologią, co wskazywałoby na jesień 1107 roku. Jak się jednak okazuje, zarówno propozycja datacji Dölgera, jak i Lubarskiego, jest dyskusyjna.

W ustępie dotyczącym przebiegu intrygi Anemasów pojawia się osoba sebastokratora Izaaka, brata Aleksego³¹. Według przyjętej przez bizantynistów datacji Izaak zmarł na początku XII wieku – między 1101 a 1102 rokiem, tuż po śmierci Anny Dalasseny, jego

²⁵ *Alexias* XII 4.1–2, 368–369.

²⁶ *Alexias* XII 4.4, 369–370.

²⁷ *Alexias* XII 4.5, 370.

²⁸ Dölger 1925, 1233.

²⁹ Любарский 1965, 592.

³⁰ *Alexias* XII 5.1, 370; tłum. Jurewicz 1972.

³¹ *Alexias* XII 6.3, 374.

matki³². Jakże zatem mógłby się pojawić w 1106 lub 1107 roku? Anna nie pozostawia raczej wątpliwości co do tożsamości opisywanej osoby. Wydaje się mało prawdopodobne, aby nastąpiła tutaj pomyłka. Cesarzówna podaje dwukrotnie tytuł *sebastokrator*, który w tym czasie nosił jedynie brat Aleksego. W przytoczonej wypowiedzi Izaak mówi o swoim bracie – cesarzu – bardzo konkretnie, jednoznacznie używając słowa *adelfos*³³. Co bardziej interesujące, podobny problem z występowaniem postaci *sebastokratora* Izaaka, pomimo jego śmierci na początku XII wieku, znajduje się w jednym z ostatnich epizodów życia Aleksego opisanych w *Aleksjadzie*. W procesie przywódcy bogomiłów – Bazylego (w 1116–1117 roku) – miał brać udział „Izaak brat – *sebastokrator*” (gr. *ἀδελφός Ἰσάακιος ὁ σεβαστοκράτωρ*)³⁴. Nie ma raczej wątpliwości, że opisywaną osobą jest starszy brat cesarza. Dlaczego jednak jego postać pojawia się w tekście bez mała 15 lat po śmierci? Prawdopodobne rozwiązania są dwa: albo Anna Komnena pomyliła się, mając na myśli inną osobę, co wydaje się raczej mało prawdopodobne, zwłaszcza że wspomnienie Izaaka pojawia się w ustępie dwukrotnie, albo cały fragment dotyczący sprawy bogomiłów został umieszczony w sposób całkowicie oderwany od chronologicznej kompozycji. Dodatkową trudność sprawia laksana w miejscu, gdzie powinna pojawić się data wydarzenia³⁵. Rozwiązaniem byłoby przesunięcie całego epizodu o kilkanaście lat wstecz, uznając go za dodany przez autorkę w ramach pewnego rodzaju *post scriptum*. Wskazywałyby na to także wyraźnie oderwane od reszty początek i zakończenie ustępu, które pojawiają się między wątkami w dość nagły sposób. Jeśli istotnie jest to oderwana od chronologii tekstu wstawka, to można także założyć, że informacja o buncie Anemasów jest efektem podobnego zabiegu pisarskiego. Jedynym rozwiązaniem pozostającym w zgodzie z datą śmierci *sebastokratora* jest datowanie spisku Michała Anemasa na lata między 1100 a 1102 rokiem³⁶. Taką datę potwierdza także tekst Jana Zonarasa, który umieszcza te wydarzenia między zdobyciem Jerozolimy przez krzyżowców, a śmiercią Anny Dalasseny³⁷.

Uczestnicy spisku

W intrygę przeciwko Aleksemu zaangażowani byli członkowie arystokracji wojskowej i osoby wywodzące się ze stanu senatorskiego należące do arystokracji cywilnej. Przywódcami

³² Papachryssanthou 1963, 250–255; Βαρζος 1984, 78.

³³ *Alexias* XII 6.3, 374.

³⁴ *Alexias* XV 8.4, 486–487.

³⁵ *Alexias* XV 8.1, 485.

³⁶ Skoulatos 1980, 200.

³⁷ Zonaras III, XVIII 24.8–20, 745.

byli Michał Anemas i Leon Anemas oraz ich dwaj inni bracia, których imion nie znamy³⁸. Anemasowie należeli do arystokracji prowincjonalnej, sięgającej swoją historią do czasów podboju Krety przez Nikefora Fokasa w 962 roku. Według prawdopodobnej interpretacji był to ród wywodzący się od emira Anemasa³⁹. Jak podaje Anna Komnena, należeli oni do wpływowego możnowładztwa dzierżącego urzędy wojskowe.

Knowania Anemasów wspierał członek rodziny Antiochosów, a konkretnie Konstantyn, były wielki heteriarcha oraz dwóch Eksazenosów: Nikefor Eksazenos Hyleas i Konstantyn Eksazenos Dukas. Wśród stronników znaleźli się także: Niketas Kastamonites, Bazyli Kurtyk oraz Jerzy Bazyliakos. Wszyscy oni byli przedstawicielami arystokracji wojskowej wywodzącej się z prowincji⁴⁰.

Dodatkowo do spiskowców należeli arystokraci stołeczni: Jan Salomon, bliżej nie znany Skleros oraz Kseros, wyróżniający się wśród elity Konstantynopola⁴¹. Jan Salomon, jak dowiadujemy się z innego fragmentu *Aleksjady*, należał do popleczników posądzonego o herezję uczonego Jana Italosa⁴². Był więc człowiekiem wykształconym, z pewnością świadomym zmieniającej się sytuacji w państwie. Anna Komnena opisuje go jako człowieka lekkomyślnego i naiwnego, na co miała wskazywać łatwość z jaką senator uwierzył, że władza cesarska przypadnie jemu, jeśli poprze działania Michała Anemasa. Naigrywa się ona z jego głupoty i aparycji, podkreślając niski wzrost⁴³. Należy bowiem pamiętać, że dla Bizantyńczyków u kandydata na cesarza ważne były nie tylko cechy charakteru, ale także wygląd⁴⁴. Kandydatura niskiego czy zniedołężniałego człowieka dzierżącego władzę nad państwem, dodatkowo lękającego się wojny, była nie do przyjęcia. Jan Salomon stał na czele bizantyńskiego senatu. Choć stan senatorski nie odgrywał niemal żadnej roli w cesarstwie, zwłaszcza od czasu wstąpienia na tron Komnenów, to Salomon mógł przynajmniej poszczycić się dużym bogactwem i szlachetnością rodu.

Znacznie mniej wiemy na temat dwóch innych intrygantów: Sklerosa i Kserosa. Ten drugi, jak podaje autorka, miał niedawno zakończyć pełnienie urzędu eparchy Konstantynopola⁴⁵.

---

³⁸ *Alexias* XII 5.4, 372.

³⁹ Kazhdan 1991a.

⁴⁰ *Alexias* XII 5.4, 372.

⁴¹ *Alexias* XII 5.4, 372.

⁴² *Alexias* V 9.2, 165.

⁴³ *Alexias*, XII 5.4, 372.

⁴⁴ Na co zwraca uwagę Anna Komnena, wyjaśniając znaczenie wyglądu zewnętrznego wśród prostego ludu, przy okazji opisu buntownika Basilaka; por. *Alexias* I 7.2, 28.

⁴⁵ *Alexias* XII 5.5, 372–373.

Część ze spiskowców należała zatem do arystokracji wojskowej, a część do arystokracji stołecznej. Co jednak istotne, nie było wśród nich żadnych przedstawicieli rodziny rządzącej cesarstwem ani wsparcia ze strony wojska. Wszystko zostało najprawdopodobniej uzgodnione w stolicy, bez udziału jakichkolwiek zewnętrznych sił.

Motyw spisku

W *Aleksjadzcie* cel Anemasów został określony bardzo konkretnie – zabicie cesarza⁴⁶. Skąd jednak w ogóle pojawił się taki pomysł? Autorka przemilcza kwestię motywacji, podkreślając jedynie, że ludzie sprzymierzeni z Anemasami myśleli w tym czasie o zabiciu autokratora⁴⁷. Inspiratorzy zbrodni: Michał, Leon i dwaj inni Anemasowie byli zdeterminowani, by to zrobić. Skąd jednak taka postawa? Anna Komnena śpieszy z wyjaśnieniem:

Pewni wojskowi dumni ze swego męstwa i sławy rodu dyszeli zbrodnią, godzili na życie cesarza. Doszłam do tego miejsca i zapytuję się ze zdumieniem, skąd spadło na cesarza takie mnóstwo nieszczęść, i to ze wszystkich stron. Nie było bowiem niczego, dosłownie niczego, co by tak czy inaczej nie obróciło się przeciw niemu. [...] A cesarz zarządzał i administrował wszystkimi sprawami w sposób bardzo łagodny i niezwykle ludzki. Nie ma przecież człowieka, który by nie doznał jego dobrodziejstw.

Jednym wciąż przyznawał zaszczyty i stanowiska, ustawicznie zasypywał ich wielkimi darami, drugim to znaczy barbarzyńcom, niezależnie od kraju, z jakiego pochodzili, nie dawał żadnych powodów do wojen[...]⁴⁸

Autorka w ten sposób obwinia niesprawiedliwość losu, który spotykał Aleksego, pomimo jego uczciwości i pokojowego nastawienia⁴⁹. Intryga Michała Anemasa była zatem kompletnie nieusprawiedliwiona i ta tendencyjna ocena widoczna jest także przy innych wydarzeniach. Analogiczne wyjaśnienie, z naciskiem położonym na niewdzięczność i niesprawiedliwość z jaką spotykał się Aleksy, pojawia się przy okazji wcześniejszego buntu Nikefora Diogenesa, traktowanego po ojcowsku niczym rodzony syn autokratora (jako porfirogeneta i sierota po Romanie IV)⁵⁰. Autorka relacjonuje: „Człowiek ten [Nikefor Diogenes – dop. autor] wciąż myślał o zamordowaniu autokratora bez żadnego powodu”⁵¹. I dalej:

⁴⁶ *Alexias* XII 6.1, 373.

⁴⁷ *Alexias* XII 5.4, 372.

⁴⁸ *Alexias* XII 5.1, 370; tłum. Jurewicz 1972.

⁴⁹ *Alexias* XII 5.1–3, 370–372.

⁵⁰ *Alexias* IX 6.1–6, 373–375.

⁵¹ *Alexias* XII 6.1, 270–271; tłum. Jurewicz 1972.

Aleksy otoczył ich [Leona i Nikefora Diogenesów – dop. autor] wszechstronną opieką gdyż po części współczuł ich cierpieniom, po części dlatego, że widział niezwykłą urodę i siłę młodzieńców, czym górowali nad wieloma innymi ludźmi. [...] Aleksy nigdy w ogóle nie wydawał powierzchownych sądów, nie zamykał oczu na prawdę, nie dawał się ponieść gorszącym namiętnościom, lecz ważył rzeczywistość na dokładnej wadze sumienia. Dlatego też rozumiał, z jakiej wysokości spadli ci młodzieńcy, których kochał jak własne dzieci. Czegoż on braciom nie mówił, jakimż dobrodziejstwami nie obdarzał, jakich trosk nie poskąpił? Chociaż zawiść ludzka bezustannie miotała na braci strzały, choć wielu chciało podburzyć autokratora przeciwko nim, autokrator wciąż otaczał ich opieką i spoglądał życzliwym wzrokiem[...]⁵²

Podobnie zatem jak w przypadku syna cesarza Romana IV, także i przy późniejszym spisku mamy do czynienia z ludźmi dybiącymi na życie Aleksego, choć ten „nie wyrządził im żadnej krzywdy” (gr. *μηδέν ηδίκηκότος διεσκοπούντο*)⁵³. Wytłumaczenie to zdaje się prawdziwe. Nie ma żadnych dowodów na to, że cesarz w jakikolwiek sposób osobiście skrzywdził czy uraził któregoś ze spiskowców. Z drugiej strony Anna w charakterystyczny dla siebie sposób zręcznie odwraca sytuację, obwiniając niesprawiedliwość dziejową, przemilczając zaś prawdziwy motyw działań.

Także i tutaj narracja została poprowadzona w taki sposób, by zręcznie ominąć kwestię prawdziwego źródła niechęci do cesarza. Opierając się jednak na obecnym stanie badań, możemy określić prawdziwe podłoże intrygi. Kluczem do zrozumienia działania Anemasów jest przyjrzenie się temu, kogo wtajemniczyli, jaki był ich cel i jak zostali ukarani. Uczestnicy spisku należeli do arystokracji wojskowej oraz urzędniczej, jednak w odróżnieniu od innych buntowników z czasów dynastii Komnenów, którzy planowali przejąć rządy, jak: Nikefor Diogenes, Izaak Komnen czy Andronik Komnen, nie należeli do elitarnego kręgu władzy skonstruowanego przez Aleksego I Komnena. Wszyscy wymienieni przez Annę konspiratorzy należeli do grup społecznych znajdujących dość wysoko w hierarchii społecznej Cesarstwa, lecz jednocześnie nie na tyle wysoko, aby odnieść wyraźne korzyści ze specyficznej polityki rodzinnej Komnenów. Byli to ludzie, których pozycja potencjalnie ucierpiała w wyniku zarządzania państwem przy pomocy „klanu” rodzinnego. Arystokracja prowincjonalna, która znalazła się poza zasięgiem elitarnego kręgu rodziny, została zmarginalizowana⁵⁴. Rządy „klanu” odsunęły wiele dotychczasowych wielkich rodów od

⁵² *Alexias* XII 5.4, 269; tłum. Jurewicz 1972.

⁵³ *Alexias* XII 6.3, 374; tłum. Jurewicz 1972.

⁵⁴ Magdalino 1993, 189.

ważnych urzędów wojskowych, które zostały zdominowane przez Komnenów. Jediną furtką do awansu społecznego pozostawało uzyskanie łaski cesarza i wejście do „klanu” poprzez małżeństwo⁵⁵. Powodowało to wyraźny podział arystokracji bizantyńskiej nie tylko na „klan” i to co poza nim, ale także pod względem terytorialnym (Komnenowie ze stolicy i reszta z prowincji). Z czasem stało się to podłożem do narastającego antagonizmu między stolicą a prowincją, co przyniosło negatywne skutki wraz z upadkiem autorytetu władzy cesarskiej – po śmierci Manuela I Komnena.

W wyniku przejęcia władzy przez Aleksego I Anemasowie, Antiochosowie, Ekszenosowie, Kastamonitesi, Kurtykowie, czy Bazyliakowie znaleźli się poza elitarnym kręgiem władzy. Było to źródłem niezadowolenia i mogło prowadzić w efekcie do buntu. Traktowanie władzy nad państwem nie z pozycji namiestnika (gr. *οἰκονόμος*), lecz zarządcy rodzinnego majątku (gr. *οἰκοδεσπότης*⁵⁶) powodowało niezadowolenie także w innych grupach społecznych, zwłaszcza wśród intelektualistów i arystokracji stołecznej⁵⁷.

Jan Salomon razem ze Sklerosem i Kserosem należeli do elit miejskich Konstantynopola. Ich wybór jako współkonspiratorów jest znaczący. Byli oni częścią grup, których pozycja została zagrożona przez nowy system wprowadzony przez Komnenów. Aleksey krytykowany był przez Bizantyńczyków za lekceważenie, z jakim odnosił się do osób należących do stanu senatorskiego⁵⁸. W Bizancjum przebudowywanym przez Komnenów elity biurokratyczne (do których zaliczamy także senatorów) były zbędnym obciążeniem finansowym dla cesarstwa. Administracja centralna stała się pod koniec XI wieku tak wielkim ciężarem dla budżetu, że niezbędne okazało się zrezygnowanie z dotąd wypłacanych pensji – *roga*⁵⁹.

Wspólnym celem spiskowców z obydwu grup społecznych nie było tylko obalenie władzy Aleksego I Komnena, ale przywrócenie ładu sprzed 1081 roku, tj. rządów w znacznie mniejszym stopniu opartych o więzy krwi⁶⁰. Intryga Michała Anemasa oraz jego sprzymierzeńców z pewnością nie jest wydarzeniem przypadkowym i wyrwanym z kontekstu, jak chciałaby to przedstawić Anna Komnena. Wyraźne dążenie do obalenia obecnej władzy, sojusz osób z dwóch grup społecznych, które straciły swoją pozycję po wstąpieniu Aleksego I na tron, i sposób, w jaki potraktowano niedoszłych buntowników, wszystko to sugeruje, że

⁵⁵ Hill 1996, 40.

⁵⁶ Dosłownie tłumacząc: pan domu.

⁵⁷ Magdalino 1993, 188.

⁵⁸ Zonaras III, XVIII 29.22, 766.

⁵⁹ Oikonomides 1997, 211.

⁶⁰ Magdalino 1993, 181–182.

motywacją do działania była próba powstrzymania zmian, przez które przechodziło Cesarstwo Bizantyńskie na przełomie XI i XII wieku.

Konsekwencje

Konspiracja Anemasów została zawiązana na kruchej podstawie. Osoby zaangażowane okazały się niegodne zaufania, co szybko doprowadziło do porażki konspiratorów. Najślabszym ogniwem okazał się wspierający finansowo działania spiskowców Jan Salomon. Lekkomysłność bogatego senatora, któremu obiecano obłudnie cesarską purpurę, sprawiła, że informacja o szykującym się zamachu szybko dotarła do uszu Aleksego. Ogarnięty wizją zasiadania na tronie cesarstwa senator jawnie podejmował rozmowy z różnymi ludźmi, gwarantując im dary i stanowiska państwowe⁶¹. Gdy dowiedział się o tym Anemas, stało się dla niego jasne, że zamach na cesarza trzeba przeprowadzić jak najszybciej, zanim dotrze do niego wiadomość o zawiązanym spisku. W końcu podjęto próbę zamordowania Aleksego, gdy ten znajdował się w swojej sypialni obok otwartej kaplicy pałacowej. Było już jednak za późno, ponieważ tajemnica wyszła na jaw. Anna Komnena nie podaje, kto doniósł o całej sprawie cesarzowi⁶². Mając jednak na uwadze otwartość Jana Salomona w kwestii jego przyszłych planów jako cesarza, trudno się dziwić, że wiadomość o szykowanym przewrocie dotarła do autokratora. Zakładając jednak nawet, że plan doszedłby do skutku, nie było wielkich szans na zrealizowanie ambicji Michała Anemasa. Aleksy I Komnen mógł mieć wielu wrogów, lecz posiadał także wielu bardzo wpływowych sprzymierzeńców w stworzonym przez siebie „klanie”. Jednym z celów polityki tego cesarza było zabezpieczenie władzy dla siebie i swoich potomków, co nie udało się jego poprzednikom w XI wieku. Nawet gdyby spiskowcy doprowadzili do śmierci Aleksego, jego miejsce szybko zająłby ktoś z rodziny Komnenów, znacznie bardziej godny korony niż którykolwiek z Anemasów (tak jak miało to miejsce w 1182 i 1185 roku)⁶³. Michał Anemas nie miał żadnych praw do korony i jest bardzo mało prawdopodobne, żeby utrzymał władzę po osiągnięciu swojego planu. Intryganci nie mieli także poparcia wojska, wtedy już zdominowanego przez sprzymierzeńców Komnenów. Ograniczenie kowań do wąskiej grupy ludzi, nie mającej szerokiego poparcia w społeczeństwie, było z jednej strony bezpieczniejsze, ale z drugiej zmniejszało szanse na powodzenie.

---

⁶¹ *Alexias* XII 5.6, 373.

⁶² *Alexias* XII 6.1–3, 373–374.

⁶³ Kolejno zamachy: Andronika I Komnena i Izaaka II Angelosa. Obydwaj należeli do blisko spokrewnionych z poprzednimi cesarzami gałęzi rodzinnych, które począwszy od XII wieku stały się jedynym źródłem pretendentów; por. Stephenson 2004, 276–277, 279.

Gdy sprawa wyszła na jaw, Jan Salomon z rozkazu cesarza został pojmany i wzięty na przesłuchanie razem z Jerzym Bazyliakiem. Pod presją sebastokratora Izaaka Komnena i otaczających go gwardzistów senator wyjawiał zamiary spiskowców, utrzymując jednak, że nic nie wiedział o planowanym zabójstwie cesarza⁶⁴. Tym samym spisek został zaprzeczony i wszyscy jego uczestnicy zostali poddani odpowiedniej karze.

Podobnie jak w przypadkach poprzednich buntów, także i tutaj zastosowano jako karę konfiskatę majątków na rzecz państwa, czyli cesarza. Aleksy konsekwentnie stosował ten rodzaj represji wobec wszystkich, którzy sprzeciwiali się jego władzy, w tym także swojej rodziny. W ten sposób pozyskane dodatkowe bogactwa autokrator rozdawał członkom swojego „klanu”⁶⁵. Nie inaczej stało się z rezydencją należącą do Jana Salomona. Została ona przekazana cesarzowej Irenie. Lecz ta kierując się, jak pisze Anna Komnena, litością, zwróciła dom senatorowi⁶⁶. Mogła sobie pozwolić na taki gest w przypadku stołecznej rezydencji, inaczej jednak sprawa wyglądała w przypadku Anemasów i innych rodów, które zostały ukarane. Pochodząc z arystokracji wojskowej z pewnością posiadały one ziemię, która w czasach Komnenów okazała się bardzo wartościowa ze względu na wprowadzenie pronoii⁶⁷. Było to nadanie ziemskie przydzielane głównie żołnierzom, którzy w zamian za prawo rozporządzania dochodem z otrzymanego terenu świadczyli określone usługi. Istnieją dowody na to, że taka forma zarządzania wojskiem pojawiła się w czasach Aleksego. Trudno zatem było w tym wypadku liczyć na łaskę, ziemia była bowiem znacznie cenniejsza niż rezydencja w Konstantynopolu⁶⁸.

Sprawa nie zakończyła się jednak tylko na konfiskacie dóbr. Należało jeszcze przykładowo ukarać uczestników spisku. W tym miejscu warto się zatrzymać i zastanowić nad wymiarem kary za planowanie zabójstwa cesarza. Sam zamiar dokonania tak straszliwej zbrodni był wystarczającym powodem do skazania na śmierć. Jednak Aleksy I Komnen, jako założyciel nowej dynastii, starał się być zapamiętany jako łaskawy władca, zwłaszcza że jego panowanie rozpoczęło się od krwawego przewrotu, na którym ucierpiała ludność stolicy. Takie podejście było charakterystyczne dla cesarzy zawdzięczających swoje panowanie zamachowi stanu. Wystarczy wspomnieć późniejszego władcę Izaaka II Angelosa, który przysięgał, że nikt w trakcie jego panowania nie zostanie okaleczony, w kontraście do

⁶⁴ *Alexias* XII 6.3, 374.

⁶⁵ Smyrlis 2009, 129.

⁶⁶ *Alexias* XII 6.4, 374.

⁶⁷ O pronoii Bartusis 2012.

⁶⁸ Harvey 1989, 73.

krwawych rządów Andronika I⁶⁹. Spisek Anemasów nie był pierwszą próbą zamachu na życie Aleksego. Jak się okazuje jednak, wymiar kary fizycznej mógł różnić się diametralnie w zależności od statusu osób zaangażowanych.

Kilka lat wcześniej Nikefor Diogenes podjął próbę zamordowania cesarza. W sprawę zaangażowani byli wysoko postawieni członkowie „klanu”, w tym między innymi *panhypersebastos* Michał Taronites⁷⁰. Cesarz skazał ich na banicję⁷¹, a Diogenesa kazał oślepić⁷². Wszystko wydarzyło się w wąskim gronie, gdyż była to sprawa *stricte* rodzinna⁷³. W przypadku Michała Anemasa i jego współników urządzono jednak pokazowy proces i publicznie upokorzono winnych. Ogolono ich, obcięto brody, a także planowano wyłupić oczy. Pozbawienie wzroku zamykało drogę do władzy cesarskiej⁷⁴. Siedzących na wołach spiskowców oprowadzano po Forum Konstantyna. W widowisku ku uciesze ludu brali udział błazni, którzy ubrali ukaranych w parodiujące koronę diademy ze zwierzęcych pęcherzy⁷⁵. Świadcami spektaklu była ludność stolicy, wojsko, a nawet rodzina cesarska, o czym zaświadcza osobiście autorka *Aleksjady*⁷⁶. Wiedziona litością – jak pisze – nakłoniła matkę, a ta cesarza, aby ich nie okaleczano, ponieważ żal było pozbawiać Aleksego tak dzielnych żołnierzy. Ostatecznie powstrzymano kata, a główny buntownik trafił do lochu, który odtąd miał nosić nazwę wieży Anemasa. Nie wiadomo jednak co stało się z innymi skazanymi. Anna starała się interweniować w sprawie wszystkich winnych arystokratów, lecz cesarzowa prosiła swojego męża tylko o łaskę dla Michała. Możliwe zatem, że jedynie on zdołał uniknąć okaleczenia⁷⁷.

W przytoczonym fragmencie widać wyraźnie różnicę między buntem Diogenesa i Anemasów. Tym razem Aleksey mógł sobie pozwolić na takie widowisko, ponieważ, w przeciwieństwie do Diogenesa czy Taronitesa, Anemasowie oraz ich sprzymierzeńcy nie należeli do krewnych cesarza. Wystawienie na pośmiewisko kogoś z własnego „klanu” dotknęłoby prestiżu całej rodziny cesarskiej. Dlatego Komnenowie unikali kar cielesnych i publicznego ośmieszania swoich krewniaków. Nie licowałyby to z etosem dobrego władcy. Dla kontrastu – tam nagannym zachowaniem, krytykowanym przez współczesnych,

⁶⁹ Nicetas Choniates, *Historia*, red. I. A. van Dieten, Berlin 1975, 364–365.

⁷⁰ *Alexias* IX 6.5, 272.

⁷¹ *Alexias* IX 8.4, 276.

⁷² *Alexias* IX 9.6, 279.

⁷³ Frankopan 2007, 8.

⁷⁴ Okaleczenie uniemożliwiało pełnienie władzy cesarskiej – por. Lascaratos, Marketos 1992; Lascaratos, Dalla-Vorgia 1997.

⁷⁵ *Alexias* XII 6.5, 374–375.

⁷⁶ *Alexias* XII 6.6, 375.

⁷⁷ *Alexias* XII 6.7–9, 375–376.

wyróżniał się Andronik I Komnen, który brutalnie rozprawiał się ze sprzeciwiającymi się mu krewnymi⁷⁸.

Pomysł przeprowadzenia prześmiewczego widowiska miał także swoje podłoże propagandowe. W ten sposób Aleksy mógł pokazać swoją wyższość nad spiskowcami, co było wyraźnym sygnałem dla wszystkich, którzy dotąd jeszcze myśleli o buntowaniu się przeciwko władzy Komnenów. W szczególności był to przekaz dla wszystkich tych grup społecznych, które znalazły się poza „klanem” Komnenów. Cesarz demonstrował w ten sposób swoją siłę i stabilność władzy. Z istnieniem „klanu” Komnenów nie dało się już walczyć przy pomocy siły. Anemasowie jak się wydaje wyciągnęli wnioski z tej bolesnej lekcji i nigdy więcej nie powrócili do wrogich działań przeciwko Komnenom. W istocie, prawdopodobny potomek któregoś z niedoszłych buntowników – Manuel Anemas – zdołał dzięki swojej wiernej służbie wojskowej uzyskać cesarską łaskę i wejść do „klanu”. Był on mężem drugiej córki Jana II Komnena – Teodory Komneny – i otrzymał tytuł *sebastohypertatos*⁷⁹. Podobnie stało się z rodziną Kurtyków, spośród których Bazyli był zaangażowany w knowania. Jego krewny Konstantyn zaledwie parę lat później dostąpił zaszczytu poślubienia córki Aleksego – Teodory – i w rezultacie także otrzymał tytuł *sebastohypertatos*⁸⁰. Na nieszczęście dla tej rodziny arystokratycznej Konstantyn zmarł między 1112 a 1115 rokiem, nie pozostawiając żadnego potomstwa. Tym samym pozycja i liczebność tego rodu w ciągu XII wieku spadła⁸¹. Kastamonitesowie także znaleźli swoją drogę na szczyt wiążąc się z Angelosami – poprzez małżeństwo Eufrozyny Kastamonitissy z Andronikiem Dukasem Anglosem⁸².

Komnenowie z pewnością byli bardzo restrykcyjni, jeśli chodziło o ich autorytet, ponieważ był on podstawą ich władzy. Wymierzanie kary w tak widowiskowy sposób miało służyć ekspozycji ich szczególnego statusu jako wszechwładnej rodziny *basileusów*⁸³. Jednocześnie jednak doskonale zdawali sobie sprawę, że zaprowadzenie pokoju wewnątrz państwa wymagało poparcia najważniejszych rodów arystokratycznych w cesarstwie. Dlatego też skłonni byli wybaczyć przewinienia i przywrócić rodzinę do łask, w zamian oczekując lojalności.

⁷⁸ Eustathios of Thessaloniki, *The Capture of Thessaloniki*, tłum. J. R. Melville Jones, Canberra 1988, 55–57; Choniates, 353.

⁷⁹ Βαρζος 1984, 399–411.

⁸⁰ Βαρζος 1984, 259–264.

⁸¹ Kazhdan 1991b.

⁸² Βαρζος 1984, 660–662.

⁸³ Grala 1995, 146.

Porozumienie na drodze pokojowej okazało się bronią znacznie bardziej skuteczną niż brutalna siła. Aleksy I, a za nim jego potomkowie, byli świadomi wartości narzędzia, jakim były odpowiednio zaaranżowane mariaże, między arystokratami a porfirogenetkami wcześniej nie akceptowane⁸⁴. Nie było także wyjątkiem wśród Komnenów przyjmowanie do swojego elitarnego grona potomków buntowników. Nie inaczej było z Bryenniosami, Katakalonami czy Gabrasami. Każda z tych rodzin była w którymś momencie winna niesubordynacji wobec władzy cesarskiej⁸⁵. Nadmierne ambicje starano się zatem dusić w zarodku poprzez włączenie tych rodzin do grona „klanu”.

Konkluzja

Spisek Michała Anemasa, jego braci i sprzymierzeńców był ostatnią poważną intrygą przeciwko władzy „klanu”, której inicjatorzy pochodzili z grup społecznych wykluczonych w wyniku rządów nowej dynastii. Rezultatem tego wydarzenia była sromotna porażka, która została dobitnie podkreślona za pomocą widowiskowego publicznego wymierzenia kary. U progu XII wieku pozycja Aleksego i jego rodziny została już utwierdzona w sposób, który praktycznie uniemożliwił powrót do sytuacji sprzed 1081 roku. Warstwa arystokracji stołecznej okazała się całkowicie bezsilna i odtąd nigdy nie powróciła już do marzeń o przejęciu władzy. Wielkie rody urzędnicze XII wieku, jak np. Kamaterosowie, pozostaną lojalni wobec panujących cesarzy. Z kolei rody arystokracji wojskowej, które nie miały szczęścia znaleźć się wewnątrz „klanu”, porzucą nierealną wizję obalenia dynastii panującej w kraju, w którym ta rodzina zdominowała większość stanowisk militarnych⁸⁶.

Wyjątkowość tej intrygi uwydatnia porównanie do buntów, z którymi musieli się zmierzyć późniejsi cesarze XII wieku. Wraz z podniesieniem rangi rodziny panującej do statusu elitarnego kręgu władzy, wszystkie kolejne próby zamachu stanu będą miały swoje źródło wewnątrz „klanu” Komnenów. Ambitni *sebastoi*, powołując się na nobilitującą wartość posiadania Aleksego I Komnena wśród przodków (po mieczu lub po kądzieli⁸⁷), staną się głównym zagrożeniem dla stabilności władzy cesarskiej, szczególnie po upadku jej autorytetu po śmierci Manuela I Komnena⁸⁸. W odróżnieniu od nich arystokraci znajdujący

⁸⁴ Obawiano się potencjalnych roszczeń arystokratów żonatyh z córkami cesarskimi. Ten problem ujawnił się jeszcze w X wieku, zaś w XII wieku stał się ciągłym utrapieniem cesarzy; por. Angold 1993, 238–239; Hill 1996, 41–42.

⁸⁵ Por. *Alexias* I 4.1–7.1, 18–28; IX 8.4, 276; VIII 9.1, 255.

⁸⁶ Cameron 2006, 80

⁸⁷ Magdalino 1984, 64.

⁸⁸ Stouraitis 2016, 32.

się poza tą grupą, jak Leon Sguros czy Teodor Mangafas, dążyć będą co najwyżej do wykrojenia swojego terytorium niezależnego od władcy w Konstantynopolu⁸⁹.

Dzieje analizowanego buntu są świadectwem zmian zachodzących w warstwie arystokracji Cesarstwa Bizantyńskiego na przełomie XI i XII wieku. Jednocześnie pokazują one, że chociaż pozycja Aleksego została w ciągu pierwszych dwudziestu lat panowania ustabilizowana, to niechęć do wprowadzonego przez niego i kontynuowanego przez jego potomków nowego ładu ciągle tliła się pod powierzchnią relatywnie stabilnej konstrukcji, jaką był „klan” Komnenów.

Bibliografia:

- Angold M., 1993: *Cesarstwo Bizantyńskie 1025–1204. Historia polityczna*, Wrocław.
- Bartusis M., 2012: *Land and Privilege in Byzantium: The Institution of Pronoia*, Cambridge.
- Bonarek J., 2011: *Bizancjum w dobie bitwy pod Mantzikert. Znaczenie zagrożenia seldżuckiego w polityce bizantyńskiej w XI wieku*, Kraków.
- Brand C., 1968: *Byzantium Confronts the West 1180–1204*, Cambridge (Mass.).
- Buckley P., 2014: *The Alexiad of Anna Komnene: Artistic Strategy in the Making of a Myth*, Cambridge.
- Cameron A., 2006: *The Byzantines*, Oxford.
- Cheyne J. C., 1990: *Pouvoir et contestations à Byzance (963–1210)*, Paris.
- Dölger, 1925: *Regesten der Kaiserurkunden des öströmischen Reiches, II: Regesten von 1025–1204*, Berlin–München.
- Dudek J., 2007: *Konstantynopol (1–3 IV 1081): incydent czy pierwsza zdobycz „klanu” Komnenów?*, [w:] *Byzantina Europaea. Księga jubileuszowa ofiarowana profesorowi Waldemarowi Ceranowi*, red. M. Kokoszko, M. Leszka, Łódź, 81–96.
- Dudek J., 2009: *Pęknięte zwierciadło. Kryzys i odbudowa wizerunku władcy bizantyjskiego od 1056 roku do ok. 1095 roku*, Zielona Góra.
- Frankopan P., 2006: *Challenges to Imperial Authority in the Reign of Alexios I Komnenos: the Conspiracy of Nikephoros Diogenes*, „ByzSlav” 64, 257–274.
- Frankopan P., 2007: *Kinship and the Distribution of Power in Komnenian Byzantium*, „The English Historical Review” 122 (495), 1–34.

---

⁸⁹ Magdalino 1993, 155.

- Gautier P., 1962: *Discours de Théophylacte de Bulgarie à l'autocrator Alexis Ier Comnène (6 janvier 1088)*, „REByz” 20, 93–130.
- Gautier P., 1970: *Diatribes de Jean l'Oxite contre Alexis Ier Comnène*, „REByz” 28, 5–55.
- Gautier P., 1971: *Le synode des Blachernes (fin 1094). Etude prosopographique*, „REByz” 29, 213–284.
- Gouma-Peterson T. (red.), 2000: *Anna Komnene and her Times*, New York.
- Grala H., 1995: *Uniwersalizm wschodni (idea Cesarstwa Powszechnego w kręgu cywilizacji bizantyńskiej)*, [w:] *Pamiętnik XV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich*, I.1, Toruń, 139–165.
- Haldon J., 2009: *Social Élites, Wealth, and Power*, [w:] *The Social History of Byzantium*, red. J. Haldon, Chichester, 168–211.
- Harvey A., 1989: *Economic Expansion in the Byzantine Empire 900–1200*, Cambridge.
- Hill B., 1996: *Alexios I Komnenos and the Imperial Women*, [w:] *Alexios I Komnenos: Papers of the Second Belfast Byzantine International Colloquium, 14–16 April 1989*, red. M. Mullett, D. Smythe, Belfast, 37–54.
- Jurewicz O., 1972: *Aleksjada*, II, Wrocław.
- Каждан А., 1974: *Социальный состав господствующего класса Византии XI–XII в.*, Москва.
- Kazhdan A., 1991a: *Anemas*, [w:] *Oxford Dictionary of Byzantium*, I, red. A. Kazhdan, New York, 96.
- Kazhdan A., 1991b: *Kourtikios*, [w:] *Oxford Dictionary of Byzantium*, II, red. A. Kazhdan, New York, 1157–1158.
- Kazhdan A., Warthon E. A., 1985: *Change in Byzantine Culture in the Eleventh and Twelfth Centuries*, Berkeley.
- Laiou A., 2009: *Family Structure and the Transmission of Property*, [w:] *The Social History of Byzantium*, red. J. Haldon, Chichester, 51–75.
- Lascartatos J., Dalla-Vorgia P., 1997: *The Penalty of Mutilation for Crimes in the Byzantine Era (324–1453 A.D.)*, „International Journal of Risk & Safety in Medicine” 10, Amsterdam, 51–56.
- Lascartatos J., Marketos S., 1992: *The Penalty of Blinding during Byzantine Times: Medical Remarks*, „Documenta Ophthalmologica” 81, 133–144.
- Любарский Я., 1965: *Алексуада*, Москва.
- Magdalino P., 1984: *Byzantine Snobbery*, [w:] *The Byzantine Aristocracy: IX to XIII Centuries*, red. M. Angold, Oxford, 58–78.

- Magdalino P., 1993: *The Empire of Manuel I Komnenos 1143–1180*, Cambridge.
- Maguire H., 1997: *Introduction*, [w:] *Byzantine Court Culture from 829 to 1204*, red. H. Maguire, Washington, VII–VIII.
- Mullett M., 1996: *1098 and all that: Theophylact Bishop of Semnea and the Alexian Reconquest of Anatolia*, „Peritia” 10, 237–252.
- Neville L., 2016: *Anna Komnene: The Life and Work of a Medieval Historian*, New York.
- Oikonomides N., 1997: *Title and Income at the Byzantine Court*, [w:] *Byzantine Court Culture from 829 to 1204*, red. H. Maguire, Washington, 199–215.
- Papachryssanthou D. U., 1963: *La date de la mort du sébastocrator Isaac Comnène et de quelques événements contemporains*, „REByz” 21, 250–255.
- Polemis D. I., 1968: *The Doukai: A Contribution to Byzantine Prosopography*, London.
- Skoulatos B., 1980: *Les personnages byzantins de l’Alexiade. Analyse prosopographique et synthèse*, Leuven.
- Smyrlis K., 2009: *Private Property and State Finances. The Emperor’s Right to donate his Subjects’ Land in the Comnenian Period*, „Byzantine and Modern Greek Studies” 33, 115–132.
- Stanković V., 2016: *John II Komnenos before the Year 1118*, [w:] *John II Komnenos, Emperor of Byzantium: In the Shadow of Father and Son*, red. A. Bucossi, A. R. Suarez, New York, 11–21.
- Stephenson P., 2004: *Byzantium's Balkan Frontier: A Political Study of the Northern Balkans 900–1204*, Cambridge.
- Stiernon L., 1965: *Notes de titulature et de prosopographie byzantines: Sébaste et Gambros*, „REByz” 23, 222–243.
- Stouraitis I., 2016: *Narratives of John II Komnenos’ Wars: Comparing Byzantine and Modern Approaches*, [w:] *John II Komnenos, Emperor of Byzantium: In the Shadow of Father and Son*, red. A. Bucossi, A. R. Suarez, New York, 22–36.
- Tougher S., 2016: *Imperial Families: The Case of the Macedonians (867–1056)*, [w:] *Approaches to the Byzantine Family*, red. L. Brubaker, S. Tougher, New York, 303–326.
- Βαρζος Κ., 1984: *Η γενεαλογία των Κομνηνών*, I, Θεσσαλονίκη.
- Βλυσίδου Β. (red.), 2003: *Η αυτοκρατορία σε κρίση (;) Το Βυζάντιο τον 11ο αιώνα (1025–1081)*, Αθήνα.